

נחול וחלב – מאכלי גבינה בחג השבועות

באחד מהאתרים האינטרנטיים הרבים העוסקים בשאלות ותשובות הלכתיות, הועלתה השאלה הבאה לקראת חג השבועות: "מה עומד מאחורי המנהג של אכילת מוצרי חלב בשבועות? האם קיים קשר בין מתן התורה בהר סיני לבין אכילת מוצרי חלב? (אני לא מתלוננת, אני מאוד אוהבת עוגות גבינה – אני פשוט מחפשת תירוץ רוחני עמוק כדי לאכול עוד פרוסת עוגה...)". התשובה שנתקבלה עסקה בטרנספורמציה הפלאית והנסית, כך לדברי הרב, שבמהלכה הדם הופך בבלוטות החלב לנוזל לבן וטהור. ומוסיף וטוען אותו רב, שהדם מייצג תשוקה חייתית וגולמית, ואילו החלב הוא סמל לאופי טהור ומזוכך וזו "תכליתה של התורה שניתנה בהר סיני לזכך את הדחפים והאינסטינקטים החייתיים שלנו לחיים רוחניים יותר". הנה כך מוצג בפנינו באופן קצר ותמציתי קשר

ממשי וברור בין חג השבועות, חג מתן תורה, למאכלי חלב. אך הקשר המיתי הזה בין חלב לשבועות, שנדמה כה מובן מאליו וברור במציאות הישראלית העכשווית, נפרם כאשר מתחילים לבחון את הנמסר במקרא למשל ביחס לחג השבועות או בקרב פוסקי הלכה כדוגמת הרמב"ם, או לבחון מנהגי עדות יהודיות שונות עד לעידן המודרני, שבהם לא נמצא הגש מיוחד או קשר כלשהו לאכילת חלב ומוצריו.* זאת ועוד, מספרם הרב של ההסברים והטעמים הנותנות כיום סמכויות דתיות לסוגיהן למנהג אכילת מאכלי חלב בחג השבועות, רק מדגיש את העובדה שאין לכך הסבר ברור אלא צורך דוחק להסביר את השינויים המהירים שהתרחשו בתרבות היהודית-ישראלית העכשווית ואת הידוק הקשר החדש למדי, יש לומר, בין הנוזל "הלכן והטהור" לחג השבועות.

כל תרבות היא שרשרת של מבנים הקשורים זה לזה וכוללים תפיסות עולם, ערכים, נורמות, טכנולוגיה, תיאוריה כלכלית ועוד. המבנים החברתיים מתווכים את מכלול התובנות האלה ומועברים לחברי הקבוצה לא אחת דרך טקסים שחברות מקיימות. טקסים הם ביטויים ציבוריים סמלים בעלי תוקף חברתי, והם מכשיר רב-עוצמה להביע את המהלכים המורכבים, את הערכים ואת האמונות שמהם חברה נוצרת. מבחינות רבות הטקס הוא מיצג תרבותי ציבורי דינמי, המבטא את השינויים המתרחשים תמיד בערכים

* התייעצתי עם כמה אנשים בסוגיות אלה, ועל כך תודותי לפרופסור חיים בן דוד מהמכללה האקדמית כנרת ולמר יורם ברסלע.

ובכוחות המארגנים של חברה בתחומי חיים שונים. התכונות בתמורות שהתרחשו בייצוגים ובמשמעויות של החלב בטקסי חג השבועות המודרניים כמוה כהתכונות בשינויים שהתרחשו בחברה הישראלית מאז חידוש היישוב היהודי במרחב הארץ ישראלי משלהי המאה התשע־עשרה.

במקורו המקראי היה חג השבועות חג חקלאי, שסימל את שיאה של העונה המשמעותית ביותר – איסוף היבולים והבאת הביכורים לבית המקדש בטקס העלייה לרגל. במסגרת זו הייתה הנפה טקסטית של שתי ככרות לחם, הצגת הביכורים החקלאיים והדגשת הקשר בין החברה היהודית החקלאית ברובה לאל המעניק לה מטובו. רק לאחר חורבן בית המקדש השני הודגש הקשר, בהיעדר אפשרות להגיע לירושלים, בין חג השבועות לאירוע הדרמטי של מתן התורה, אך גם אז אין בנמצא שום רמז להדגשת אכילת חלב ומוצריו. מנהג זה נפוץ, ככל הנראה, מאז המאה החמש־עשרה בעדות אשכנז בעיקר, והסיבה לכך קשורה כנראה לעודפי חלב מקומיים בשל תהליך גמילת העגלים שמתרחש בחודשי מאי־יוני בכל שנה.

אך הקשר ההדוק בין חלב ומוצריו לחג השבועות נוצר דווקא במרחבים החילוניים והאנטי דתיים במידה רבה של ההתיישבות היהודית החדשה בארץ ישראל. כמו ט"ו בשבט, שהוא חג חקלאי מובהק, גם חג השבועות אפשר התחברות למסורות ולארץ דרך חידוש הקשר בין האיכר לאדמה. בטקסי חג השבועות, שהחלו בקיבוצים וחישי מהר עברו גם לערים חילוניות למהדרין כחיפה

ותל אביב*, הוצגו בגאווה הביכורים מענפי המשק השונים, ובהם גם הילדים שנולדו באותה שנה. כבר בטקסים אלה אפשר לראות את הדגש הרב שניתן גם לצבע הלבן בבגדי המשתתפים, ולאחר מכן בתוצרת החקלאית של חלב לסוגיו. לסוגיית הבגדים הלבנים והשימוש בצבע הלבן בהקשרים שונים בחג השבועות יש הסברים רבים. הסברים שמקורם בתפיסות דתיות מקשרים את הבגדים הלבנים למעמד מתן תורה, המזוהה עם שבועות בהמשך לתיאור המקראי לעניין: וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה לֵךְ אֶל־הָעָם, וְקַדְשֵׁתֶם הַיּוֹם וּמַחֵר; וּכְבֹּסוּ, שְׂמַלְתֶּם וְהָיוּ נְכָנִים, לַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי; כִּי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי יֵרֵד יְהוָה לְעִינֵי כָל־הָעָם – עַל־הַר סִינַי הַגְּבֻלָּה אֶת־הָעָם סָבִיב לְאָמֹר, הֲשִׁמְרוּ לְכֶם עֲלוֹת בְּהָר וּנְגַע בְּקִצְהוֹ: כָּל־הַנֹּגֵעַ בְּהָר, מוֹת יוּמָת. לֹא־תִגַּע בּוֹ יָד, כִּי־סָקוּל יִסְקַל אוֹ־יָרֵה יָרֵה – אִם־בְּהֶמָּה אִם־אִישׁ, לֹא יִחַיָּה; בְּמִשְׁךְ הַיָּבֵל הִמָּה יַעֲלוּ בְּהָר. וַיֵּרֵד מֹשֶׁה מִן־הָהָר, אֶל־הָעָם; וַיְקַדֵּשׁ אֶת־הָעָם וַיְכַבְּסוּ שְׂמַלְתָּם (שמות יט, י-יד). הפרשנות המקובלת היא שבמעמד זה לבשו בגדים נקיים ולבנים, וברבות השנים נוספו גם הסברים (בקרוב קהילות ספרדיות) שמכיוון שמעמד זה משול לנישואין בין עם ישראל לתורה וכמובן לאל יש ללבוש לבן. הסברים אלה אינם מספקים או מבהירים את העניין עד תום, שכן הצבע לבן כמאפיין טקסי נישואין הוא חידוש מודרני למדי. יתרה מזו, באופן אירוני למדי מסורת הבגדים הלבנים בטקסי שבועות התפתחה בקרב הקהלים החילוניים מבית מדרשה של

* צפו בסרט ביכורים באיצטדיון החדש בתל אביב 1932 – ארכיון יעקב גרוס
<https://www.youtube.com/watch?v=sVBQQL3U-mU>

התנועה הציונית, ובעיקר בהתיישבות העובדת החלוצית, שקיימו יחסים מורכבים למדי עם המסורת היהודית. כך ששלל ההסברים למרכזיותו של הצבע הלבן בשבועות – הן באכילת מאכלי החלב, הן בלבישת בגדים לבנים וייתכן כהד מאוחר למסורות מקראיות של לבישת לבן בשבועות כחלק מטקסי חיזור אביביים – הם בבחינת ראויים לעיון.

אחד מענפי המשק שהחלו להתבסס במהלך העליות הראשונות היה ענף הרפת, שביטא, לפחות בתחילתו, הלכי רוח פמיניסטיים בהתיישבות העובדת. בשנת 1911 ייסדה חנה מייזל בכנרת חווה ללימוד חקלאי, הקרויה חוות העלמות. מייזל האמינה שהדרך היחידה שתאפשר לנשים להשתלב באופן שוויוני בהתיישבות החקלאית היא באמצעות רכישת מיומנות בתחומים המותאמים למגבלותיהן הגופניות, לתפיסתה, כגון גן הירק, הלול והרפת. ענפים אלה נקראו ענפי הבית, ונשים היו הכוח המוביל בהן בימי ראשית ההתיישבות. אחת הנשים המרשימות בהקשר זה היא מרים ברץ, שבמשך 45 שנה ניהלה את הרפת בדגניה א' על טהרת העבודה הנשית.* צמיחתו של משק החלב היה לפיכך ביטוי למחשבה פמיניסטית והעצמה נשית של החלוצות העבריות, שהתמודדו ללא הרף עם שמרנותם השוביניסטית של החלוצים הציוניים.

החלב שווק דרך תנובה, שהתחיל כארגון שיווק ישיר של

* דומה שהמלאכה המחקרית כאן רק החלה, ועדיין רב הנסתר על הגלוי. ועל כל שפע המידע שקיבלתי ממר מוקי צור שלמי תודה.

תוצרת חקלאית מהיצרנים לצרכנים ללא מתווכים. או כפי שקרא לכך בלשונו הציורית והפרועה מייסד הארגון, אליעזר יפה: שיווק בלי התולעים המזיקות של העיר. החלב היה אפוא סמל להתפתחות והתבססות של היישוב היהודי בארץ ישראל ולהגשמה ציונית-סוציאליסטית. אם מוסיפים לכך את הבטחת האל במקרא לבני ישראל במצרים להגיע לארץ זבת חלב ודבש, הרי שענף הרפת מציג את ההתיישבות הציונית כהתגשמות החזון האלוהי.

ב-1956 הוקמה מועצת החלב, שמקדמת באופן אגרסיבי יותר את ייצור החלב ושיווקו בישראל. משק החלב הישראלי, שצמח כבר במהלך ימי השלטון המנדטורי, התבסס מראשיתו על הפרה. מהלך זה נעשה בסיוע השלטון המנדטורי, ולאחר מכן הממסד הישראלי. היו לכך סיבות שונות, ובהן גם הרצון לשרטט גבול ברור לנוכח המשק הערבי המקומי, שהתבסס על חלב עיזים וכבשים, ולצמצם את חדירתו לכלכלת היישוב העברי המתפתח. ביטוי נאמן לתפקידיו ה"לאומיים והבטחוניים" של החלב הייתה סדרת הקומיקס לילדים על יואב בן חלב, שהתפרסמה בשנות השישים והשבעים בעיתוני הילדים של אז: "הארץ שלנו" ו"דבר לילדים". יואב היה ילד חלש ששאב את כוחו משתיית שתי כוסות חלב, והצליח בעזרתו לסכל מזימות זדוניות של אויבי ישראל, להתגבר על פושעים ולעורר התפעלות מכל עבר.

הפסקת אוכל

מאת: גור (אנטולי גורביץ).

בד בבד עם השיווק האגרסיבי יותר, התבססותו של משק החלב הישראלי והפיכתו לסמל של גבריות, אפשר לזהות גם את הידוק הקשרים בין חג השבועות למוצרי חלב. גופים כמו מועצת החלב ותנובה בוודאי, שהייתה הקואופרטיב הגדול במשק, פעלו לבסס את הקשר בין חג השבועות לחלב ומוצריו. מה שהתחיל כחזרת עם ישראל לארצו ושיקום הקשר עם האדמה, הפך לפסטיבל גבינות ולחיפוש מתמשך למתכון עוגת הגבינה המושלם לחג. כמנגל וצליית הבשר ביום העצמאות הפכו החלב ומוצריו לסמליו של חג השבועות. מערכת הפרסום היעילה של תעשיית החלב הפכה בשנים האחרונות את חג השבועות לעוד טקס צריכה קולינרי. אך בדרך היטשטשו מקורותיו החקלאיים, והמסר הראשוני שנמהל בו בטקסי הביכורים של ראשית היישוב היהודי בתחילת המאה העשרים, שהיו חגיגה והודיה לחידוש הייצור החקלאי לסוגיו במולדת הישנה-חדשה.

בשנים האחרונות מתנפץ המיתוס החלבי של שבועות, והנוזל הלבן, הטהור והתמים לכאורה מתגלה כחומר בעל תכונות אפלות. מכירת מרבית מניותיה של תנובה לחברת השקעות סינית בשנת 2014 מסמלת את שיאו של תהליך ההפרטה והגלובליזציה שעובר משק החלב הישראלי. אומנם המוצרים עדיין משווקים תחת הסיסמה "לגדול בבית ישראלי", אך מאחורי הסיסמה מסתתר הדרקון של האימפריאליזם הכלכלי הסיני. לא פלא לפיכך שהחלב הפך לסמל התנגדות ליוקר המחיה ולמאבקים קשים בין הצרכנים לקונגלומרטים כלכליים.

יותר מכך הולך ומתגלה החלב הטהור כסמל לאכזריות. החלב שמשמל אימהות והזנת ילדים, קשור, כך מראות הקבוצות השונות לזכויות בעלי חיים, בהפרדה אטומת לב בין עגלים לאימהותיהם. העגלים נשלחים לשחיטה, והפרות עצמן סובלות מחליבת יתר וממחלות, וכאשר הן מפסיקות להפיק חלב, גורלן אינו שונה מגורל צאצאיהן. אך לפי שעה המסרים האלה אינם מחלחלים לשכבות רחבות, ומרבית ההורים המגישים שוקן לילדיהם מתקשים לשמוע את העגלים גועים, אינם רואים את הרפת התעשייתית, וכך גם לא את הפרות ועגליהן, שחיים בזוהמה ובצפיפות.

בה בעת נמשכים הדיונים, שלא במקרה מגיעים לכותרות דווקא סביב חג השבועות, על מקומו של החלב בפירמידת המזון שלנו ובמיתוסים שונים המופצים חדשות לבקרים כאשר לתכונותיו התזונתיות. יותר ויותר מחקרים מצביעים על ערכו הבריאותי המפוקפק של החלב, מה שגורם לתעשיית החלב להפיץ אין־ספור פרסומות ומחקרים משלה, שמאשרים את בריאותו וחשיבותו

הפסקת אוכל

לתזונה בריאה.

החלב הוא נוזל אידיאולוגי עמוס ערכים, אינטרסים ושאיפות. וכך נמצא שהוא גם מזווג זיווגים לא אופייניים, שאינם מובנים מאליהם, ובמסגרתם חוברים אנשי דת המעניקים לו איצטלה של קדושה וטעם הלכתי למשווקים וצרכנים, המחפשים הצדקה רוחנית לאכול עוגת גבינה בחג השבועות.